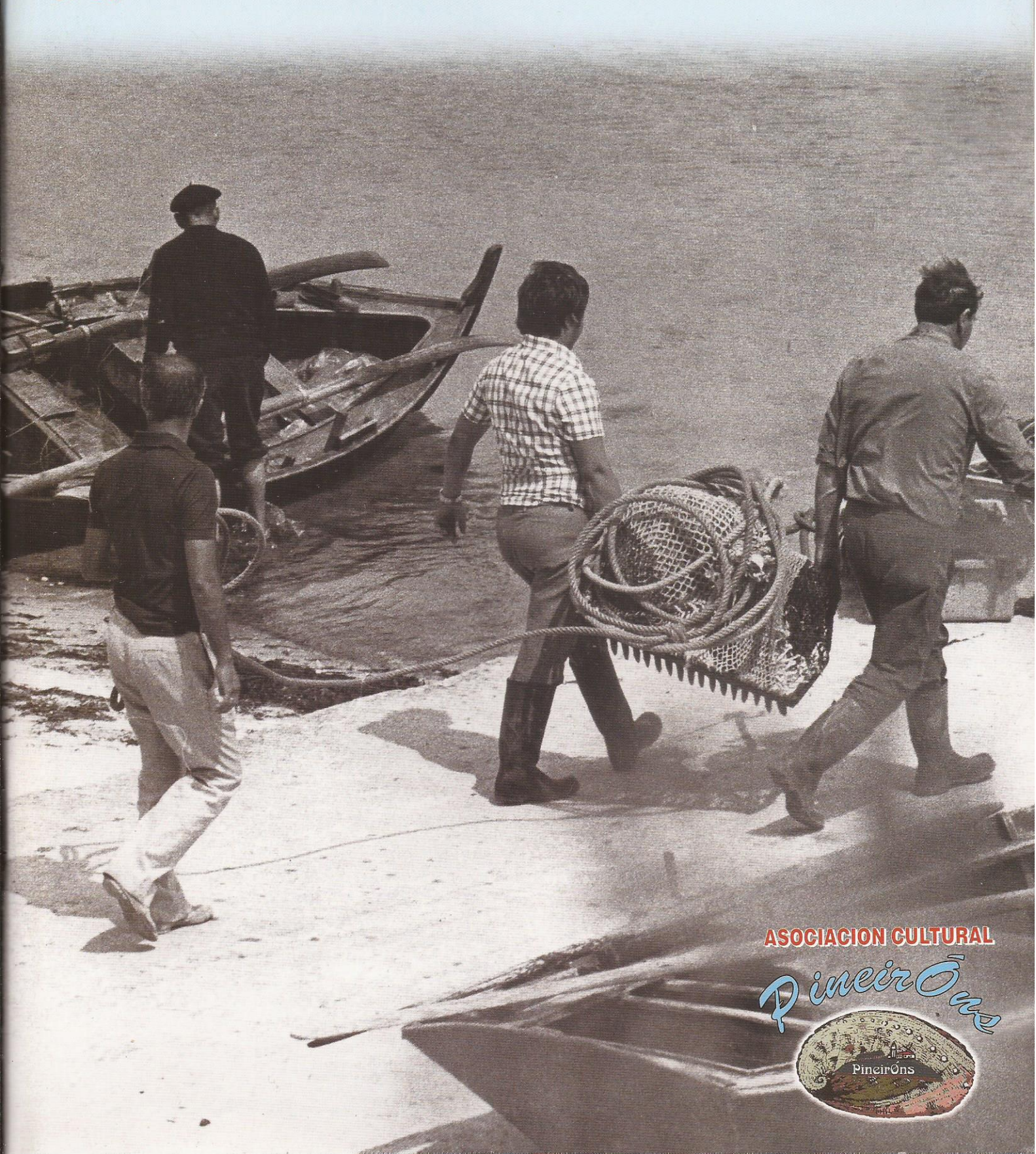

A UNIOS

Nº 20

MAIO 2015

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

TURISMO DE FRONTEIRA COMO FACTOR POTENCIAL DE DESENVOLVEMENTO: USOS CONXUNTOS DO RÍO MIÑO

Por: Xulio X. Pardellas

1. INTRODUCCIÓN: ITINERARIOS CULTURAIS E FRONTEIRA

O artigo céntrase na análise do sector turístico na área fronteiriza do río Miño, co obxectivo específico de coñecer a situación da actividade turística e presentar propostas de mellora, o que en realidade implica elaborar un modelo de valoración dos seus elementos. O primeiro diagnóstico foi moi concluínte: tanto os recursos naturais, como a cultura e o patrimonio histórico, constituían un conxunto común integrado polos municipios galegos e portugueses do río, probablemente unha das áreas da fronteira entre España e Portugal con máis elementos comúns, que compartiron conflitos bélicos e relacións sociais e económicas ao longo de cinco séculos.

Desde esa perspectiva, é importante destacar que o noso obxectivo na análise do territorio se orienta a unha interpretación espacial dos problemas do desenvolvemento, mesmo considerando ao territorio non como a base física das actividades económicas, senón como un recurso endógeno máis (VÁZQUEZ BARQUEIRO, 1999). Podemos encontrar na literatura científica un certo número de referencias nas que se intenta vincular o turismo ao planeamento local, sobre todo en áreas rurais (SWARBROOKE, 1999; ROBERTS e HALL, 2001), e con especial énfase na sustentabilidade e na necesidade de integrar o turismo nos sistemas produtivos locais (RYAN, 1999), o que significa establecer unha interrelación territorio-recursos, buscando externalidades positivas.

En todo caso, os itinerarios culturais representan un cambio cualitativo da noción de conservación e uso do patrimonio, e desde a década dos 90 foi ampliándose a noción de monumento na súa consideración como obra illada do seu contexto, introducindo centros, barrios, poboacións históricas e paisaxe cultural como categorías patrimoniais, e algo semellante sucedeu con respecto á súa consideración como recurso económico dun determinado lugar ou conxunto de lugares.

O debate conceptual abriuse xustamente logo da declaración pola UNESCO do Camiño de Santiago como Patrimonio da Humanidade en 1993. Non todo o mundo científico aceptou de bo grado esa disposición e varios membros do International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), manifestaron outras opinións, non totalmente contrarias, pero si orientadas a establecer un corpo de conceptos unívocos e ben definidos cara ao uso futuro do patrimonio.

Dentro desa idea, CAMPESINO (2004: 53) expón que “os equipamentos culturais son contemplados hoxe como elementos de vertebración urbana e de integración social”. Por outra banda, GRANDE IBARRA, (2001), defendía tamén con claridade a relación entre patrimonio e turismo cultural. Para este autor, o turismo cultural é unha oferta emerxente que dispón dun notable potencial e en consecuencia, debe elaborarse unha política orientada ao seu desenvolvemento, que entre outros aspectos ha de considerar a mellora, a sinalización dos accesos ao patrimonio, unha adecuada información e en especial, implicar en todo iso ao sector empresarial turístico, a fin de asegurar a rendibilidade da súa xestión e o interese de todos na súa conservación. A súa proposta sobre rutas temáticas contemplaba o aproveitamento de sinerxías entre os diferentes recursos e servizos da oferta, apuntando de modo aínda elemental a relevancia da cooperación horizontal entre empresas para o máximo proveito económico no patrimonio nas contornas locais.

En certa medida, o debate foi resolto de novo polo ICOMOS, que en 2008, na súa 16ª Asemblea Xeral, ratificou a *Carta de Itinerarios Culturais*, onde logo de facer fincapé neste concepto como un conxunto de valor patrimonial superior á suma dos elementos que o integran e de definir a súa contorna caracterizada por factores naturais, históricos e culturais, destaca que un Itinerario Cultural “pode servir para promover actividades turísticas, cun interese social e económico de extraordinaria importancia para o seu desenvolvemento estable” (punto 4. Relación coa actividade turística).

2. ALGÚNS RECURSOS QUE CONFIGURAN O USO CONXUNTO DA ÁREA

Centrándonos na denominada raia húmida (fronteira marcada polo río Miño), o territorio aparece configurado por 9 municipios na marxe española (A Guarda, O Rosal, Tomiño, Tui, Salvaterra de Miño, Salceda de Caselas, As Neves, Arbo e Crecente) e outros 4 na marxe portuguesa (Caminha, Valença do Minho, Monção e Melgaço), que definen un espazo común onde destacaremos e analizaremos o uso conxunto e máis a necesidade da cooperación transfronteiriza (DOMINGUEZ, 2008).

Con respecto aos recursos turísticos máis relevantes na área de estudo, destaca o notable peso dos histórico-etnográficos (un 44% do total), o que é indicativo do valor cultural desta fronteira, onde se conservan as pegadas deixadas pola relación entre os pobos nas dúas marxes do río, de conflito bélico nuns casos (fortalezas) e de cooperación noutros (muíños, pesqueiras). A natureza é igualmente valiosa, pero sen xogar un papel fundamental neste territorio, fóra do propio río, que constitúe o recurso básico e omnipresente nesta fronteira, con elementos de especial singularidade, como é o caso do estuario-desembocadura, cunha flora e riqueza faunística excepcionais en todo o occidente da península.

Do total dos recursos turísticos citados, foron seleccionados un grupo de tres, que polas súas características relativamente homoxéneas en ambas marxes do río, permitirían configurar un modelo de uso conxunto, identificando o concepto de turismo de fronteira e mostrando un maior potencial como factores de desenvolvemento, tanto a escala estritamente local nuns casos, como agregada en todo o territorio.

O primeiro grupo, estuario e desembocadura do río Miño, é, como xa se apuntou, un dos de maior singularidade e que mellor identifica a este territorio. A súa extensión xeográfica abarcaría o espazo ribeiro dos municipios de A Guarda e O Rosal en Galicia e o de Caminha en Portugal, aínda que os *humedais* e as zonas de observación de aves aparecen situados na marxe dereita, isto é, en territorio español.

Os accesos por estrada están ben, tanto no lado galego, coma no portugués, pero a súa explotación turística é moi deficiente e, de feito, este destino apenas é coñecido en ambientes especializados (watching birds, por exemplo, non o cita na súa web). Tampouco están sinalizadas as rutas desde os centros urbanos e soamente preguntando na oficina de turismo de A Guarda pode recibirse información sobre as visitas guiadas ao *humedal* e marismas próximas.

Desembocadura do río Miño entre Caminha e A Guarda.

Con todo, os dous municipios con litoral, A Guarda e Caminha, posúen areais con arboredo e son destinos de sol e praia ben coñecidos, cunha demanda estable nos meses de tempada. Iso significa un importante mercado secundario (SUCH et al, 2012), para a eventual oferta de produtos relacionados co río, en especial se temos en conta a súa navegabilidade en máis de 30 km. (de feito, hai xa unha empresa que ofrece viaxes en barco, pero de forma moi limitada desde Tui). En calquera caso, as diversas opcións de oferta turística que permite o río como recurso xenérico terían un maior atractivo se fosen elaborados e ofertados de modo conxunto como itinerarios de fronteira, coa posibilidade de presentar rutas circulatorias aproveitando as catro pontes internacionais de facilitan o paso indistinto cara a unha marxe ou outra en cada caso.

Os mercados potenciais afectarían igualmente a diversos segmentos de demanda, tanto aos interesados pola natureza e o turismo activo de forma xeral, como

Hemicar, S.L.

Pintura al horno
Bancada de Carrocería

TALLERES

HEMICAR, S.L.

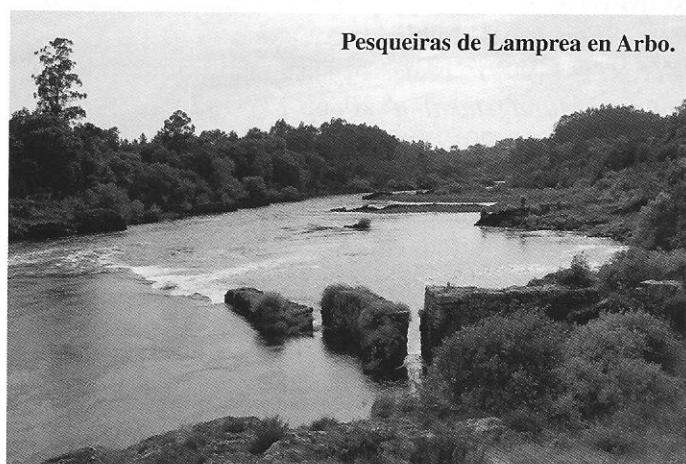
CHAPA - PINTURA - MECÁNICA

Avda. Médico Ballina, 5
LÉREZ -PONTEVEDRA

Teléf.: 986 870 045
Móvil: 689 300 438
Particular: 986 852 525

aos que enfocan a súa principal motivación cara á observación de aves (o que supoñería demanda fóra de tempada), ou ben ao coñecemento de espazos protexidos. Como dato complementario, pode apuntarse que no último estudo publicado pola Xunta sobre os trazos dos turistas que acudiron a Galicia en 2009 (TURGALICIA, 2010), aparecía un 32% de interesados nas reservas naturais e algo máis dun 20% identificábase con viaxes multidestino, pasando a noite en varios lugares dun itinerario.

O segundo grupo, as pesqueiras de Arbo-Melgaço, constitúen unha oferta puntual pero notablemente singular, posto que se trata de construcións romanas únicas e nun estado de conservación aceptable, que nos mostran a importancia económica que tivo a pesca da lamprea en todo o val do río ata ben entrado o s. XVIII.

Pesqueiras de Lamprea en Arbo.

Tendo en conta que no mes de marzo se celebra a festa gastronómica da lamprea en Arbo e que xa existe (aínda que pouco coñecido e promovido) un Centro de Interpretación neste municipio, a proposta oríéntase a mellorar a explotación turística deste recurso cunha ruta guiada e recreacións históricas da súa utilización. O seu mercado potencial afectaría sobre todo aos segmentos de demanda interesados pola etnografía e a natureza (neste percorrido o río Miño presenta formas e meandros espectaculares), mentres que o impacto económico deriva do seu atractivo por completo fóra de estación, cunha distribución descentralizada por todo o municipio, que sería aproveitado polo seu numericamente importante equipamento de restauración e de casas de turismo rural.

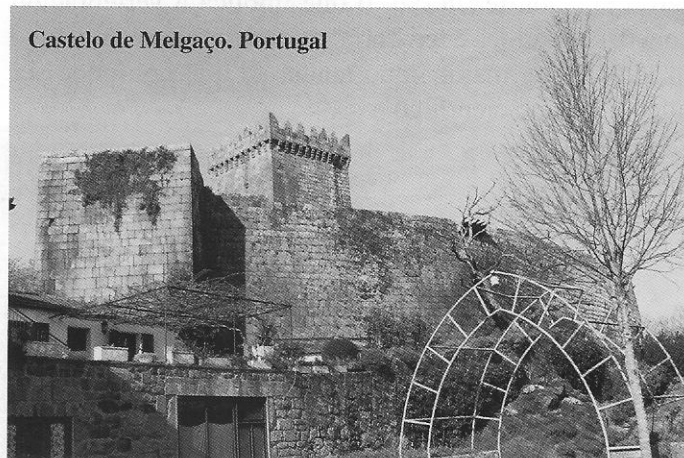
O terceiro grupo, a ruta das fortalezas, é tamén clara mostra dun potencial turístico infrautilizado, que permitiría por unha banda a recuperación do patrimonio monumental fronteirizo (moi deteriorado, aínda que

con relevantes actuacións puntuais de rehabilitación nos últimos anos) e doutra banda, a identificación das comunidades humanas veciñas coa súa historia e a súa cultura, incrementando e consolidando así o valor social dese patrimonio.

Das primeiras fortalezas desde a desembocadura do río, no enfrontamento xeográfico de Caminha e A Guarda, só está ben conservada a portuguesa, mentres que na Guarda hai dous fortes rehabilitados para usos municipais e algúns restos da principal muralla defensiva. Moito peor é o caso de Vilanova-Goián, coa muralla rehabilitada para unha instalación hoteleira no lado portugués e unha fortaleza, ata fai uns poucos anos abandonada, en Goián, que agora mostra o interior limpo de maleza, cunha actuación museística na ribeira do río, moi contestada socialmente.

Seguindo río arriba, de novo atopamos unha visible asimetría en Valença-Tui, con varias actuacións de rehabilitación no lado portugués, financiadas con fondos europeos e pola contra, unha perda case total do recinto amurallado en Tui, onde quedan algúns restos de muralla na parte antiga da cidade e desde logo, a catedral coas súas ameas, recordo histórico do baluarte militar que a rodeaba.

O uso social (como recinto para festas) do interior da fortaleza de Salvaterra salvouna seguramente da súa desaparición, manténdose ben conservados os seus muros, mentres que en Monção, observamos coma no caso anterior, diversas actuacións de rehabilitación e un uso urbanístico interno razoablemente respectuoso co conxunto abaluartado militar. Non queda moito no municipio máis oriental da marxe galega, apenas a torre da homenaxe por completo abandonada, como resto da fortaleza de Crecente, mentres que en fronte, en Melgaço, a muralla coa súa torre da homenaxe, están ben recuperadas e con parques de xogos infantís na súa veciñanza, o que semella un obxectivo de identificar a propia historia xa desde nenos.

Castelo de Melgaço. Portugal

A información sobre todas as fortalezas é escasa e puntual e unha oferta conxunta implicaría unha sinalización adecuada e máis cooperación transfronteiriza entre as administracións de ámbolos dous países, dado que se trata de bens patrimoniais dos Estados. O seu mercado potencial afectaría a diversos segmentos de demanda, desde os interesados pola natureza aos que están máis motivados pola historia. Un itinerario conxunto pode integrar actuacións de recreación histórica e un centro de interpretación, polo que o impacto económico incrementaría o seu efecto multiplicador. Para estes dous proxectos o único (pero nada desprezable) problema sería o acordo conxunto de situación (PARDELLAS, 2014).

3. CONCLUSIÓN

O territorio fronteirizo delimitado polo río Miño entre Galicia e o Norte de Portugal comparte un singular patrimonio natural e histórico, con algunhas ofertas moi puntuais e un notable potencial turístico que permite configurar un destino conxunto cun alto grado de complementariedade.

Os seus recursos máis relevantes están na categoría dos histórico-etnográficos (un 44% do total), o que é indicativo do valor cultural desta fronteira. A natureza é igualmente valiosa, centrando no río o seu papel fundamental, que constitúe o recurso básico nesta fronteira. Agregadamente, pode destacarse a existencia de case un centenar de pazos nos 9 municipios galegos da área de estudo e aínda que só 3 foron transformados en oferta de turismo rural, de feito, constitúen unha parte moi relevante do seu potencial turístico no aspecto de equipamentos singulares.

Tendo en conta que o destino inclúe un territorio fronteirizo que pertence a dous países, este modelo de análise propón implicitamente unha reflexión ás administracións galega e portuguesa sobre o futuro da actividade turística desde a óptica dunha necesaria reformulación territorial, o que implica a vertebración social, económica e territorial da eurorrexión e constitúe un desafío da maior importancia ao que non pode ser alleo o mundo científico.

4. REFERENCIA BIBLIOGRÁFICAS

- CAMPESINO, A (2004) "La revitalización patrimonial con fines turístico-culturales" in Pardellas, X. (dir) *Potencial turístico de territorios periféricos*. Serv. Pub. UVigo, pp 51-75
- DOMINGUEZ, L (2008) *A cooperação transfronteiriça entre Portugal e Espanha*. Ed. Eixo Atlántico. Vigo, pp 340
- GRANDE, J. (2001): "Las rutas temáticas. Una estrategia en la producción de turismo cultural". *Actas del Congreso Internacional de Itinerarios Culturales, vol I*. Madrid: Ed. Sec. de Estado de Cultura. Ministerio de Cultura, pp 109-121
- PARDELLAS, X (2014) "Patrimonio e itinerarios culturales en la raya gallego-portuguesa in Campesino, A (dir) *Turismo de frontera II*. Ed. CopeGraf. Cáceres, pp 241-261
- ROBERTS, L Y HALL, D (2001) *Rural Tourism and Recreation*. CABI Publishing. Oxon
- RYAN, C (1999) "Issues of sustainability in tourism". *Tourism Management* n° 20, pp 177-192
- SUCH, P et al (2012) "Los espacios naturales protegidos en los procesos de reestructuración y renovación de destinos turísticos maduros en el litoral español" in Vera, F y Rodríguez, I (eds) *Renovación y reestructuración de destinos turísticos en áreas costeras*. Serv. Pub. Univ Valencia, pp 347-375
- SWARBROOKE, J., HORNER, S.(1999) *Consumer Behavior in Tourism*. Oxford: Butterworth Heinemann, pp 452
- VAZQUEZ BARQUERO, A.(1999) *Desarrollo, redes e innovación. Lecciones sobre desarrollo endógeno*. Ed. Pirámide. Madrid, pp 260

Fontes de Datos

- TURGALICIA. *Datos estadísticos. 2010*. Xunta de Galicia. Santiago
- WEBS municipales

Castelo da Insua. Desembocadura do Miño entre Caminha e A Guarda.

